

SCHULTHEISZ EMIL: DESIDERIUS ERASMUS ROTERODAMUS

**A szöveget sajtó alá rendezték a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.**

Jóllehet Rotterdami Erasmus nem volt orvos, életműve mégis integráns része a medicina történetének. Azzá teszi egyrészt – és elsősorban – a kor tudományos életére gyakorolt óriási befolyása, a közgondolkodást formáló írásai, másrészt kapcsolata a kor sok jelentős orvosával.

Az Erasmusról való megemlékezésre jó alkalom lett volna születésének 500-ik évfordulója. A baj csupán az, hogy születésének éve pontosan nem ismeretes. A szakértők véleménye e téren évtizedeken át igen eltérő volt: 1465 és 1469 közé helyezték az időpontot. Az utóbbi évek irodalmát nézve úgy tűnik, mintha egyes szerzők között e kérdésben némi egyetértés, consensus eruditorum alakult volna ki. A rendelkezésre álló, ellentmondó adatok újból való feldolgozása alapján úgy vélik, hogy Erasmus 1469-ben született, noha maga legtöbb megnyilatkozásában 1466-ot jelöli meg születése éveként. R. R. Post holland történész azonban, nagy honfitársa iránt érzett minden tisztelete ellenére sem fogadja el ezt az adatot. Az ő vizsgálatai szerint Erasmus 1469-ben született. Véleményéhez sok kutató csatlakozott, többek között a rotterdami humanista közismert tudós biográfusa, Huizinga is.¹ Ezzel persze a sokakat foglalkoztató vita még távolról sem zárult le. Legújabbban egy erlangeni egyháztörténész szállt síkra az 1466-os születési év mellett.² Harmadik időpont is van: Erasmus egyik műve, a 'Colloquia' 1664. évi leydeni kiadása bevezetésében olvasható rövid biográfiában ez áll: „Natus... circa annum 67 supra millesimum quadringentesimum...”.³ Ezek szerint tehát „1467 körül” született volna. Akár 66 vagy 67, akár 69 – nyugodtan megemlékezhetünk róla mindhárom alkalommal, hiszen elég nagy volt ahhoz, hogy két vagy akár három ünneplést is kibírjon. Mennyivel fontosabb, hogy e biografikus mellékadat szörszálhasogató elemzése helyett ismét ráirányítsuk a figyelmet Erasmus mindenkihez, mindenkor szóló humanizmusára. Ahogy műveinek újabb és újabb kiadásai, leveleinek editiója mutatja, gondolatai megtalálták az utat a modern világba is.

Tanulmányai elején a XV–XVI. század tudósainak szokványos útját járta. A deventeri latin iskola után egy augusztinus kolostor következett, majd házitanítóként és vándordiákként folytatta klasszikus tanulmányait, míg 1495-ben eljutott a párizsi Sorbonne auditoriumáig, ahonnan Angliába, majd Itáliába ment.

Hollandiát elhagyva, a teljes szellemi szabadság és függetlenség után vágyódó humanista – aki már diákkorában inkább tudós volt, mint tanuló – soha véglegesen le nem telepedett, s európai hírvű tudósként sem vállalt katedrát vagy helyhez kötött papi stallumot, hogy véleményét mindig lehetőleg szabadon nyilváníthassa, vagy tarthassa meg magának.

Párizsi studiumai végeztével felváltva él Angliában, Franciaországban, Olaszországban és Svájcban. Turinban 1506-ban megszerzi a teológiai doktorátust, amit ugyan sokra nem becsül, amire azonban elengedhetetlenül szüksége van, hogy „társaságképes” legyen egyszerű származása ellenére. 1500-ban Bázelen jelenik meg az 'Adagia', amely latin mondások gyűjteménye. Tulajdonképpen ez tette népszerűvé. 1514-ben Bázelen telepszik meg egy időre Frobeniusnál, a nagy hírvű, tudós nyomdásznál és kiadónál. Jóval később ugyan, második bázeli tartózkodása idején 1526-ban, de e házban ismerkedik meg Paracelsusszal, akit Frobenius betegágyához hívtak. Paracelsusszal messzemenően egyetértett az orvosok humanista műveltségét illetően. Később a gyakran betegeskedő Erasmust is több ízben látta el orvosi tanáccsal Paracelsus. Erasmusnak róla nyilvánított jó véleménye alighanem hozzájárult ahhoz, hogy Bazel város tanácsa a megüresedett városi orvosi állást Paracelsusnak ajánlja fel.

Első bázeli tartózkodásának ideje, és az ezt követő néhány év Roterodamus életének alkotásokban leggazdagabb korszaka. Tudományos munkásságának első jelentős – és hozzátehetem mindjárt „eretnek” – produktuma a szigorú filológiai kritikával görög eredetiben kiadott Újtestamentum volt. Ez az első kritikai bibliakiadás nemcsak irodalmi és nyelvészeti jelentőségű. Az egyház által approbált hivatalos bibliafordítás, a latin nyelvű 'Vulgata' helyességének kétségbevonásával hozzásegített az egyházi dogmák alól való emancipációhoz, s így megerősítette a humanista tudományok elterjedését az egyház hivatalos tanaival szemben. Megtette az első nagy lépést, hogy a dogma helyébe az igazságot tegye, legyen az filológiai, történeti vagy természettudományos kérdés. Bibliafordítása ezzel messze túlnőtt az egyháztörténet keretein. Bár bibliakommentárjában egyáltalán nem törődik az egyház felfogásával, sőt egyik csúfondárosan szellemes könyvében, a 'Balgaság Dicséreté'-ben magát a pápát sem kíméli, Erasmus nem egyházi reformátor. A világjavító szándék közelebb állott hozzá, mint az egyházjavító. Ezért is adta ki tragikus sorsú barátja, Morus Tamás híres könyvét, az 'Utópia'-t.

Gondolatai általában túlszárnyaltak az egyes általa művelt tudományágak határain: egyetemes emberi érdeklődésűek. Ez jut kifejezésre a 'Quaerela pacis'-ban⁴, amelyben az európai hegemoniára törő uralkodókat inti bölcsességre, belátásra és békességre. Jellemző, hogy e munkájával elsősorban II. Gyula pápát haragította magára, aki az európai politikába inkább karddal, mint keresztényi gyengédséggel és alázattal kívánt beavatkozni. Erasmus álma az emberek és az emberi szellem békéje, a serenitas, amelynek ő az első tudatos hirdetője az európai irodalomban. Klasszikus alakja lett az északi humanizmusnak, amely az egész néphez kívánt

szólni. Erasmus munkássága segített ahhoz, hogy a humanizmus később megszűnt kevesek monopóliuma lenni.

Irodalmi munkásságát rövidesen Európa-szerte ismerték, tekintélye óriási volt. Ezért próbálták királyok, pápák, reformátorok megszerezni maguknak segítségül szellemi hatalmát. Erasmus azonban nem volt hajlandó feladni szellemi szabadságát. Mind a tudományos vitákban, mind a hatalmi harcokban kívülálló maradt. Többnyire nem titkolta gondolatait, majd mindenről megmondta csendesesen a véleményét, de sem uralkodónak, sem a réginek nem állott szolgálatába. Egyik párttal sem akart szembeszegülni, s így elszakadt mindkettőtől: „A guelfek szemében ghibellin, a ghibellinek szemében guelf vagyok...”. Luther súlyos átokkal illeti, a pápa indexre helyezi minden művét. De sem fenyegetés, sem kérés nem viszi egyik táborba sem. Nulli concedo – senkihez nem akarok tartozni. Érthető ez, ha meggondoljuk, hogy ellentétek harmonikus, a humanizmus szellemében való egybefogása volt egyik – lényegében soha meg nem valósult –, de az utókornak mindig irányt mutató célja. Erasmus, az értelem embere nem nyilvánította érzelmeit sem. Csupán egyetlen dolog volt, amit leplezetlenül gyűlölt: az értelem eredendő ellentétét, a fanatizmust. Tény, hogy nem volt harcos egyéniség. De nem kellett-e bátorság ahhoz, hogy egyetlen tudósként egyedül maradjon semleges egy olyan korban, amikor mindenki szükségképpen tartozott valahová, hogy békét hirdessen, amikor mindenki, pap és tudós, polgár és katona harcolt?

Paradoxnak tűnik, de így van: minden népszerűsége és nagy tekintélye ellenére tulajdonképpen idegen maradt saját korában. Szemléletének jellemzői – hite az ember eredendő jó voltában, szemben az egyház tanította eredendő bűnnel, pacifizmusa, érdeklődése az emberi lét szépségei és nem utolsósorban annak kényelme, valamint az egészség és a helyes életmód iránt – csak a XVIII. században keltenek általános érdeklődést. Erasmus e vonatkozásban – és ez itt egyáltalán nem közhely – valóban megelőzte korát. Az ember jó voltában való hit mellett azonban mindig ott van ennek a csúfolódva dicsérő és egyidejűen kritizáló tudósnak egy másik jellemzője, a szkepticizmus. Ez a kételkedés sokszor csak a sorok között érződik, és sohasem egészen bizonyos benne az ember. Vajon igaza van-e Huizingának? Erasmus csakugyan nem tudta, mekkora tekintélyrombolást végez, amikor kritika tárgyává teszi a Biblia latin szövegét és megannyi más, századok óta szentesített keresztény hagyományt? A Colloquia mellett másik, mindmáig érdekes és mulatságos, de keserűen igaz műve a Balgaság Dicsérete⁵ nem ezt bizonyítja. A Balgaság dicséri ebben a műben önmagát, mint minden nagyság és minden öröm alapját ezen a földön. A balgaság a spontán energia, amely nélkül nem lehet meglenni. Aki tökéletesen értelmes és komoly, az életképtelen. Az életterhetlen okos ember irigylit a szerencsés butákat, akiknek ölébe hull minden hatalom és dicsőség. Erasmus olyan kajánsággal tréfál az egész érvényes értékrendszer felett, mint akinek lelkét igen mélyen átjárta már a kételkedés.

Az emberiséget mindenkor foglalkoztató filozófiai problémák elemzése, a klasszikus irodalommal való állandó foglalkozás mellett jutott ideje a mindennapi élet kérdéseinek tárgyalására is. Többek között írt a testi tisztaság fontosságáról, amit – azt mondhatnám – ő tett irodalomképpessé. Addig ez a téma nem lehetett tárgya a bona litterának, többnyire csak orvosi tractatusokban szerepelt.

Erasmus nagy hipochonder volt. Egész élete állandó rettegés a fertőző betegségektől. Félt a pusztító pestistől, az akkor még heveny és félheveny formában grasszáló szifilisztől. Nem kevésbé félt azonban a „tudósok betegségétől”, ahogy a náthát nevezi egyik levelében. Hipochondriájának, amit egyébként ő maga sem titkol, rengeteg nyoma van levelezésében. Ez a hipochondria volt egyik forrása legközkedveltebb munkájának, a Colloquiának. Ez mindennapi dolgokról szóló, de nem mindennapi szellemességű beszélgetések gyűjteménye. Szereplői arról csevegnek, milyen veszélyes, ha a borbély – vagy chirurgus – nem tartja tisztán instrumentumait, ha a fogadóban nem tiszta az ágynemű etc. Csaknem mindegyik fejezet egy-egy önálló higiéniai értekezés. Ezek az értekezések olybá tűnnek, mintha egy mai hideg-meleg-vizes civilizációban felnőtt ember került volna vissza a XVI. század nagyszerű, de mosdatlan világába, és írta volna ezeket a tanulmányokat. Ma is érdemes még a Colloquiát lapozgatni. Az olvasó nem egy helyen egészen modern közegészségügyi gondolatokkal találkozik: a paphoz közel hajló, fertőző betegségeken szenvedő gyónó leheletével terjeszti a kórt; fertőzhet a keresztvíz, a közösen használt kehely, de sorolhatnám Erasmus példáit tovább is. Ugyancsak e Beszélgetésekben olvashatunk a házasságról, amelyet az Európa-szerte tomboló luesz veszélyeztetett. Erasmus azt kívánja, hogy az ilyen házasságot a pápa haladéktalanul bontsa fel. Ebben a könyvében számol be egyik legkínzóbb betegségéről, gyakran fellépő vesekő-rohamairól is, amelyek először velencei tartózkodása idején jelentkeztek, amikor az európai hírű kiadó, Aldus házában lakott és étkezett. Betegsége egyik okaként éppen az ottani étrendet jelöli meg. A Colloquiában szerzője klasszikus szépségű betegség-meghatározásokat közöl. Az egyes kórformák filológiai akribiával írott definíciója patológiai szempontból is kifogástalan.

A 'Familiarium Colloquiarium Formulae'⁶, ahogy legelső címe szöveg, első kiadása 1518-ban jelent meg Frobeniusnál Bázelen. Népszerűségét mutatja, hogy 1522-ig 25 kiadást ért meg. 1523–24-ben Erasmus bővített formában rendezte sajtó alá. A Colloquiával csaknem egy időben hagyta el a nyomdát az orvosi művészetet dicsérő könyvecskéje: 'Encomium artis medicae'.⁷

Lehet, hogy igazuk van az irodalomtörténészeknek, amikor azt írják – nyilván némi freudi sugallatra –, hogy Erasmust talán túlzott tisztaságérzéke indította arra, hogy irtózzék a nem hibátlan szövegektől. A forrásokhoz, az eredeti, tiszta szöveghez visszanyúlni, s a fordítások során eltorzított textusokat megtisztítani, legyen az Galénosz vagy Platón, nemcsak értelemszerű filológiai követelmény, hanem etikai és esztétikai szükséglet is Erasmus számára.

Erasmusnak a magyar szellemi életre gyakorolt nagy befolyását tárgyalni éppúgy nem feladata e rövid tanulmánynak, mint ismertetni Roterodamusnak a magyar és magyarországi tudósokkal való intenzív kapcsolatait, hiszen ennek igen jelentős irodalma van.⁸

Érdemes azonban néhány szót szólni Joannes Antonius Cassoviensisről, aki mint orvos és humanista érdekes szereplője tudománytörténetünknek. Kassán született 1496-ban. Tanulmányait Krakkóban, Freiburgban és Paduában folytatta, de sokat időzött Bázelen is. Itt ismerkedett meg Erasmusszal, akinek rövidesen lelkes híve, eszméinek Magyarországon és Lengyelországban buzgó terjesztője lett. Nem véletlen tehát, hogy Erasmus Galénosz műveinek latin fordítását (1526) fiatal orvos barátjának ajánlotta. Második, ez alkalommal hosszú bázeli tartózkodása idején kezelőorvosa volt a nagy szellemű, de törekeny testű humanistának, akit ekkor nephrolithiasis mellett epekőbetegsége is egyre gyakrabban kínozott. Antonius orvosi működése neves páciensének feltehetően megelégedésére szolgált, mert ezután még több ízben konzultálta Erasmus magyar barátját. Kettőjük levelezésében is majd mindig van valahol valami utalás Erasmus betegségeire, illetve az Antonius ajánlott kezelésre. A mohácsi csata után Joannes Antonius végleg Lengyelországban telepedett le, de itt sem szűnt meg hirdetni humanista barátja tanait. Thurzó Jánoshoz írott levelében Erasmus a magyar Justus Deciusához intézett ajánlásában a lengyel humanizmus tiszteletreméltó megnyilvánulásainak adózik elismeréssel. Mindkettőben fontos szerep jutott Antoniusnak.

Erasmus igyekezett befolyását a felekezeti megoszlástól akkor még kevésbé érintett Közép- és Kelet-Európában kiterjeszteni, annál is inkább, mert nyugaton protestánsok és katolikusok szemében egyaránt gyanússá vált semlegessége, s egyre több pártfogója fordul el tőle. Mint egyik könyvének Thurzó Elekhez címzett dedikációjában írja, a humanizmus megmentésére a távolban keres segítséget. Ha a humanista tanulmányokat sikerül kiirtani, teszi fel Erasmus a kérdést, miben fog különbözni az emberi élet az állatétól? Kifejezetten Joannes Antonius Cassoviensisre hivatkozva kéri a királyi kincstárnokon keresztül a magyar király pártfogását a veszélyeztetett tudomány nevében a „szabad emberekhez méltó” tudomány helyzetének megvédésére.⁹ Magyar barátja Erasmust halála után is védelmébe veszi az egyre sűrűben megjelenő támadó írásokkal szemben, amint az a nagy humanista halálakor írt elégiájából is kitűnik.

Erasmus magyarországi orvosi vonatkozásairól szólva nem szabad említés nélkül hagynom a hosszú évekig hazánkban működött ferrarai orvost, Manardót. Orvosi episztoláinak a holland humanista oly nagy fontosságot tulajdonított, hogy egyik levelében azok editióját ajánlja német kiadójának.

Sok orvostörténeti érdekességű adat van egyébként is Erasmus több kötetre menő levelezésében. Nem szabad elfeledni, hogy ez időben a levélváltás, az episztolográfia töltötte be az újság szerepét is. Kitűnő kiadásban áll rendelkezésre teljes levelezése.¹⁰

Erasmus, aki a békét és a nyugalmat kereste mindig, soha nem tudott igazán megnyugodni. Semmivel sem volt igazán megelégedve, legkevésbé azzal, amit saját maga produkált. Egyszer Löwenben azt kérdezték tőle: „...miért árasztasz el bennünket könyvekkel, ha igazában egyikkel sem vagy elégedett?” Erasmus válasza: „...főként azért, mert nem tudok aludni”.

---

¹ Huizinga: Erasmus. (Bázel, 1941).

² E. W. Kohls: Das Geburtsjahr des Erasmus. (Bázel, 1966).

³ „1467 körül született”

⁴ A béke panasza

⁵ Encomion Moriae, 1509

⁶ Nyájas beszélgetések

⁷ „Az orvosi művészet dicsérete” (ebben az összetételben a későközépkorban és a humanizmus idején az *ars* inkább tudományt jelentett).

⁸ ld. különösen Trencsényi-Waldapfel Imre: Erasmus és magyar barátai. (Bp. 1941); Kardos Tibor: A magyarországi humanizmus kora (Bp. 1955) – mindkét helyen részletes bibliográfia.

⁹ Erasmus és magyar orvosa kapcsolatainak részleteit ld. erről szóló tanulmányomban, a „Gesnerus” 1960. évi 17. számában

¹⁰ Opus Epistolarum Des. Erasmi Roterodami. Ed. P. S. et H. M. Allan. (Oxford, 1906–1938).